

ПРАВО МАЙБУТНІХ ПОКОЛІНЬ НА СПРИЯТЛИВЕ НАВКОЛИШНЄ ПРИРОДНЕ СЕРЕДОВИЩЕ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

А.О. Матвійчук

*здобувач кафедри цивільного та господарського права
ВНЗ «Національна академія управління»*

Постановка проблеми. На міжнародній арені вже протягом кількох десятиліть говорять про права та інтереси майбутніх поколінь. Підхопивши нові віяння, український законодавець увів категорію «інтереси майбутніх поколінь» і у вітчизняне законодавство, однак без жодних тлумачень та видимих намірів створення механізмів їх реалізації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження українських правників з порушеного питання не велися.

Мета статті полягає у з'ясуванні відповіді на питання: чи є і чи можуть бути прийдешні покоління, їх окремі представники (особи) суб'єктами права, у тому числі особистого немайнового права на сприятливе навколишнє природне середовище?

Основні результати дослідження. Оскільки права та інтереси майбутніх поколінь є відносно новим предметом міжнародно-правового регулювання і не стільки охороняються, як декларуються та обговорюються, а у національному законодавстві лише згадуються, немає загальноприйнятого розуміння терміну «майбутні покоління». Очевидною є проблема відмежування поточного покоління від майбутнього, адже щосекунди на нашій планеті помирають десятки осіб і десятки народжуються. Згідно Великого тлумачного словника сучасної української мови «покоління – 1. Сукупність родичів однакового ступеня спорідненості щодо спільного предка.// Потомство тварин або рослин. 2. заст. Племя, рід або родина. 3. Люди близького віку, поєднані спільною діяльністю, спільними інтересами і т. ін. 4. перен. Серія машин, приладів, що є черговим етапом удосконалення» [1, с. 1027]; «майбутній – 1. Який настане, буде: прийдешній. //Який відбудеться. // Який з'явиться, житиме пізніше. // Який стане кимсь (за соціальним станом, фахом і т. ін.). // Якого буде зроблено, вирощено і т. ін.). //Якого буде досягнуто.» [1, с. 637]. У міжнародному праві, на наш погляд, цей термін використовується досить абстрактно для позначення всіх живих у конкретну мить людей, невизначено віддалену у часі, які існуватимуть у майбутньому, однак ще не народилися на даний момент.

Права майбутніх поколінь тісно пов'язані із концепцією стійкого (сталого) розвитку. Всесвітня Конференція ООН з питань навколишнього природ-

ного середовища і розвитку визнала концепцію сталого розвитку домінантною ідеологією цивілізації у XXI ст. [2]. Сталий соціально-економічний розвиток будь-якої країни означає таке функціонування її господарського комплексу, коли одночасно задовольняються зростаючі матеріальні і духовні потреби населення, забезпечується раціональне та екологічно безпечне господарювання і високоефективне збалансоване використання природних ресурсів, створюються сприятливі умови для здоров'я людини, збереження і відтворення навколишнього природного середовища та природно-ресурсного потенціалу суспільного виробництва [2]. Декларація прав прийдешніх поколінь свідчить про колективне бажання відмовитися від принципу «після нас – хоч потоп», який протягом тривалого часу був пануючим у питаннях природокористування та споживання загалом.

Про відповідальність нинішніх поколінь перед майбутніми у міжнародних нормативних актах згадується з середини минулого століття. Вже у Статуті ООН йдеться про рішучий намір позбавити майбутнє покоління жахів війни [3]. Відповідні згадки є у Конвенції про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини, прийнятій Генеральною конференцією ЮНЕСКО 16.11.1972, Рамковій конвенції ООН про зміну клімату і Конвенції про біологічне різноманіття, прийнятих у Ріо-де-Жанейро 05.06.1992, Декларації Ріо-де-Жанейро з охорони навколишнього природного середовища та розвитку, прийнятій Конференцією ООН з навколишнього природного середовища та розвитку 14.06.1992, Віденській декларації та програмі дій, прийнятій Всесвітньою конференцією з прав людини 25.06.1993, тощо [4]. Ці акти увінчалися прийняттям на Генеральній конференції ООН у Парижі 12.11.1997 Декларації про відповідальність нинішніх поколінь перед майбутніми поколіннями [4]. У ст. 1 Декларації про відповідальність нинішніх поколінь перед майбутніми поколіннями стверджується, що на нинішніх поколіннях лежить обов'язок забезпечувати всесторонній захист потреб та інтересів нинішніх та прийдешніх поколінь [4].

Як бачимо, концепція прав майбутніх поколінь вже знайшла своє відображення у численних міжнародно-правових актах, а основним її аспектом є збереження для майбутніх поколінь сприятливого навколишнього природного середовища. Деякі країни навіть намагалися розвинути відповідний інститут у своїх правових системах. В Ізраїлі в березні 2001 р. парламентом (кнесетом) було засновано Національну комісію по захисту прав майбутніх поколінь. Комісії було надано п'ятирічний мандат, з 2001 по 2006 рр. [5]. Її діяльність була сфокусована на природних ресурсах, освіті, здоров'ї, технологіях та демографії [5]. За задумом засновників, комісія була консультативним органом при кнесеті із правом законодавчої ініціативи, проведення власних розслідувань, організації публічних дискусій та вирішення спорів. Комісар також мав неформальне право вето: ухвалення рішення кнесета, що не відповідало принципам діяльності комісії, відкладалося до досягнення компромісу [5]. Це була перша подібна ініціатива у світі, хоча після 2006 р. припинила своє існування [5]. Угорський парламент у 2008 р. своїм рішенням увів посаду уповноваженого з прав майбутніх поколінь, основним завданням якого є забезпечення права

майбутніх поколінь на здорове навколишнє природне середовище шляхом моніторингу та контролю поточного та перспективного законодавства та внесення відповідних змін, які б гарантували що існуюче законодавство не становить серйозної та невідвотної загрози для навколишнього природного середовища [5]. Цю посаду може обіймати лише юрист, що має досвід природоохоронної діяльності [5].

Водночас зазначена концепція викликає чимало заперечень. Противники визнання прав майбутніх поколінь обґрунтовують свою позицію кількома основними аргументами, а саме: часова віддаленість, неактуальність у даний момент часу, невизначеність цих прав та відсутність правоздатності у неіснуючих на даний момент осіб [6].

В Українському законодавстві також часом згадується про інтереси майбутніх поколінь. Так, Основний Закон України був ухвалений з усвідомленням відповідальності перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та прийдешніми поколіннями [7]. В інтересах нинішнього і майбутніх поколінь визначає правові, економічні та соціальні основи організації охорони навколишнього природного середовища Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» [8]. Відповідно до преамбули Закону України «Про тваринний світ» в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь в Україні за участю підприємств, установ, організацій і громадян здійснюються заходи щодо охорони, науково обґрунтованого, невиснажливого використання і відтворення тваринного світу [9]. Про здоров'я майбутніх поколінь йдеться у Законі України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» [10], про безпеку – у Законі України «Про Загальнодержавну цільову екологічну програму поводження з радіоактивними відходами» [11], про створення економічного потенціалу та повноцінного життєвого середовища – у Законі України «Про основи містобудування» [12]. З метою забезпечення нагальних потреб у мінеральних ресурсах без ризику позбавлення майбутніх поколінь у забезпеченні їх потреб Законом України від 21.04.2011 № 3268-VI затверджено Загальнодержавну програму розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2030 р. [13]. Відповідальність нинішнього покоління за збереження довкілля на благо прийдешніх поколінь задекларовано як принцип національної екологічної політики відповідно до Основних засад (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року, затверджених Законом України від 21.12.2010 № 2818-VI [2].

Як бачимо, у законодавстві України йдеться не про якісь конкретні права, а про певні інтереси та можливості прийдешніх поколінь. Узагальнивши наведене вище, можна стверджувати, що вітчизняний законодавець декларує турботу про невизначене коло інтересів прийдешніх поколінь, а також їх здоров'я, безпеку, наявність економічного потенціалу, повноцінного життєвого середовища та збереженого довкілля. Існує думка, що одним із прав прийдешніх поколінь у певному сенсі можна розуміти збереження генофонду українського народу, обов'язок щодо чого покладений на державу відповідно до ст. 16 Конституції України [14]. Однак доцільніше, мабуть, говорити не про права

тих людей, яких зараз немає, а про обов'язки перед майбутніми поколіннями тих людей, які живуть на Землі сьогодні [14].

Чи можуть прийдешні покоління бути суб'єктами права? Чи може існувати суб'єктивне право, володільця якого не існує (помер або ще не народився)? Здавалося б відповідь очевидна: відповідно до ст. 25 Цивільного кодексу України цивільна правоздатність фізичної особи виникає у момент її народження і припиняється з її смертю [15]. Водночас у тій же ст. 25 Цивільного кодексу України зазначено, що у випадках, встановлених законом охороняються інтереси зачатой, але ще не народженої дитини [15]. У науковій літературі висунуто ідею існування так званих постнативних особистих немайнових прав, які «переживають» своїх володільців [16, с. 525-535]. Як зазначалося вище, українське законодавство захищає інтереси прийдешніх поколінь, тобто декларує свою відповідальність перед майбутніми поколіннями та покладає на громадян та інших суб'єктів права обов'язок діяти таким чином, аби не завдавати шкоди ще не народженим (і не зачатим) особам. І це обов'язок, якому не кореспондує жодне право, оскільки не існує правоволодільця, однак за невиконання якого настає відповідальність (хоча і непрямо, тобто відповідальність за порушення законодавства, прийнятого, серед іншого, в інтересах майбутніх поколінь).

Однак навіть саме формулювання «в інтересах» є не зовсім коректним по відношенню до тих, хто не є суб'єктом права. Так, зазначені вище інтереси майбутніх поколінь охороняються законом. У своєму рішенні від 01.12.2004 № 18-рп/2004 Конституційний Суд України роз'яснив, що поняття «охоронюваний законом інтерес», що вживається в законах України у логічно-смысловому зв'язку з поняттям «права», треба розуміти як прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, як зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальноправовим засадам [17]. З наведеного визначення виходить, що прагнення майбутніх поколінь, закріплені у законі, — це охоронювані законом інтереси, що є самостійним об'єктом судового захисту вже сьогодні. Рішення Конституційного Суду України мають силу закону. Однак процесуальні кодекси України не передбачають для простих громадян можливість звернення до суду в інтересах майбутніх поколінь; але у випадках, встановлених законом, до суду можуть звертатися органи та особи, яким надано право захищати державні чи суспільні інтереси (ч. 2 ст. 3 Цивільного процесуального кодексу України) [18]. У законодавстві немає визначення того, які інтереси є державними чи суспільними, чи можна вважати інтереси майбутніх поколінь суспільними, і якщо прокуратура відповідно до закону здійснює представництво інтересів держави у суді у випадках, визначених законом, то захист суспільних інтересів покладається лише на громадські організації (та й то, з певними застереженнями). Якщо припустити, що інтереси майбутнього покоління є суспільними

інтересами, то з урахуванням положень згаданого рішення Конституційного Суду України, ст. 3 Цивільного процесуального кодексу України захист інтересів майбутніх поколінь міг би відбуватися в рамках цивільного судочинства. Але положення ч. 1 ст. 46 Цивільного процесуального кодексу України, відповідно до якої органи та інші особи, які відповідно до ст. 45 цього Кодексу звернулися до суду в інтересах інших осіб або державних чи суспільних інтересах, мають процесуальні права й обов'язки особи, в інтересах якої вони діють, за винятком права укладати мирову угоду, позбавляють громадські організації, що звертаються за захистом інтересів майбутніх поколінь, усіх процесуальних прав [18]. У порядку адміністративного судочинства захист суспільних та державних інтересів взагалі не передбачений.

Які переваги та недоліки нормативного закріплення прав чи інтересів майбутніх поколінь у національних правових системах? Перевагою нормативного закріплення поняття прав майбутніх поколінь, чи хоча б їх інтересів, є не лише можливість їх захисту, але і можливість додаткового захисту прав та свобод тих, що живуть нині, через захист прийдешніх поколінь. Наприклад, сучасний процесуальний механізм дозволяє звернутися за захистом лише проти вже існуючого порушення, оспорення чи невизнання вже існуючого права конкретної існуючої особи; припустімо, що промисловці розроблять новий спосіб поводження з відходами, негативні наслідки від якого віддалені у часі, наприклад, на 30 років. Такі дії промисловців не завдають шкоди теперішньому поколінню, однак за 30 років можуть призвести до катастрофи, адже немає жодних гарантій, що за цей час підприємство знайде безпечний спосіб утилізації цих відходів, або ж просто не збанкрутує, покинувши справу. За умови закріплення можливості судового захисту права майбутнього покоління на сприятливе навколишнє природне середовище та відповідного рівня доступу до екологічної інформації, був би шанс на отримання судової зборони такої діяльності; тобто, буде юридичний обов'язок вже сьогодні вжити всіх можливих заходів до запобігання шкоди, мінімізації шкідливого впливу, коли відомо, що колись, нехай у віддаленому майбутньому, така шкода настане. Водночас, нормативне закріплення прав майбутніх поколінь має і свої недоліки: політична спекуляція проблемою (шуму багато, а результатів жодних), інструмент вибіркового гальмування проектів (недобросовісна конкуренція, рейдерство), потенційна неефективність через обмежений доступ до екологічної інформації або ж навпаки, вжиття радикальних заходів, які є неприйнятими для поточного покоління. Окрім того, сучасні українські реалії такі, що суспільство та держава не можуть забезпечити інтереси поточного покоління, не кажучи вже про майбутнє. Зазначимо також, що право майбутніх поколінь на сприятливе навколишнє природне середовище впливає на права та можливості теперішніх поколінь, у першу чергу щодо розпорядження наявними природними ресурсами, а отже, зважаючи на сучасний рівень розвитку технологій, – і на відповідний життєвий рівень.

Видається, що ще протягом багатьох десятиліть права та інтереси майбутніх поколінь будуть декларацією не лише в українському законодавстві, але й у міжнародному праві, з тієї ж причини, чому вже протягом більш як

40 років світова громадськість переймається проблемами збереження та відновлення навколишнього природного середовища, зменшення забруднення тощо, але жодного ефективного кроку в цьому напрямку не було зроблено.

Висновки. Ані міжнародне, ані вітчизняне право не декларує жодного конкретного права майбутнього покоління, у тому числі права на сприятливе навколишнє природне середовище. У відповідному контексті йдеться про інтереси майбутніх поколінь, їх можливості, потреби, обов'язки теперішнього покоління. Водночас усвідомлення відповідальності перед прийдешніми поколіннями є важливим кроком у забезпеченні права теперішнього покоління на сприятливе навколишнє природне середовище. Введення в українське законодавство категорії «інтереси майбутніх поколінь» було формальним, а самі інтереси, хоча і визнаються державою, не отримали жодного механізму захисту. На нашу думку, слід закріпити на рівні законодавства зв'язок між теперішніми та майбутніми поколіннями у формулі: «те, що шкодить прийдешнім поколінням, шкодить теперішнім поколінням і навпаки», запровадивши його у нормотворчий процес. Недотримання принципу захисту інтересів майбутніх поколінь має тягнути за собою визнання неконституційним закону чи іншого акта законодавства. Водночас, оскільки Україна вже задекларувала визнання інтересів майбутніх поколінь і своєї відповідальності перед ними, повинен бути створений процесуальний механізм захисту цих інтересів в порядку цивільного та адміністративного судочинства. Для цього слід внести зміни до Цивільного процесуального кодексу України – у частині процесуальних прав осіб, що звернулися у суспільних інтересах, та Кодексу адміністративного судочинства України – щодо можливості захисту суспільних інтересів, у тому числі інтересів майбутніх поколінь, за позовом громадського об'єднання.

Водночас вважаємо, що принцип захисту інтересів майбутніх поколінь є політичним, а не правовим. У юридичній царині наукові дослідження у цьому напрямку є безперспективними, оскільки людство, не спроможне вирішити проблеми та забезпечити права поточного покоління, не вживатиме дієвих заходів для забезпечення прав прийдешніх поколінь, у тому числі на життя та на сприятливе навколишнє природне середовище, тож і дієві правові інструменти йому не потрібні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Голов. ред. В. Т. Бусел, редактори-лексикографи: В. Т. Бусел, М. Д. Василюк-Дерибас, О. В. Дмитрієв, Г. В. Латник, Г. В. Степенко. – К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

2. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року: Закон України від 21.12.2010 № 2818-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 26. – Ст. 218.

3. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду від 26.06.1945, [Електронний ресурс] – Режим доступу до сайту: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_010/ed19450626.

4. Декларация ООН об ответственности нынешних поколений перед будущими поколениями от 12.11.1997, [Електронний ресурс] – Режим доступу до сайту: <http://www.lexed.ru/mpravo/razdel2/?doc19.html>.

5. *Чикунюв А., Вавилов С.* Как защитить будущие поколения? // Однако. – 2012. – №17 (126), [Електронний ресурс] – Режим доступу до сайту: http://www.odnako.org/magazine/material/show_18774/.

6. *Ernest Partridge.* On the Rights of Future Generations. University of California, Riverside, [Електронний ресурс] – Режим доступу до сайту: <http://gadfly.igc.org/papers/orfg.htm>.

7. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996 р. – № 30. – Ст. 141.

8. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991 р. – № 41. – Ст. 546.

9. Про тваринний світ: Закон України від 13.12.2001 2894-ІІІ // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 14. – Ст. 97.

10. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: Закон України від 24.02.1994 № 4004-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 27. – Ст. 218.

11. Про Загальнодержавну цільову екологічну програму поводження з радіоактивними відходами: Закон України від 17.09.2008 № 516-VI // Відомості Верховної Ради. – 2009. – № 5. – Ст. 8.

12. Про основи містобудування: Закон України від 16.11.1992 № 2780-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 52. – Ст. 683.

13. Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2030 року: Закон України від 21.04.2011 № 3268-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 44. – Ст. 457.

14. Щорічні доповіді про права людини. Права людини в Україні – 2006. Доповіді правозахисних організацій ХVІІІ. Дотримання екологічних прав, [Електронний ресурс] – Режим доступу до сайту: <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1187868601>.

15. Цивільний кодекс України: Закон від 16.01.2003 № 435-IV // Голос України. – 2003. – 12 бер.

16. *Стефанчук Р.О.* Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): монографія / Р.О.Стефанчук / Відп. ред. Я.М. Шевченко. – Хмельницький : Вид-во Хмельницького університету управління та права, 2007. – 626 с.

17. Рішення Конституційного Суду України від 01.12.2004 № 18-рп/2004 (справа про охоронюваний законом інтерес). – [Електронний ресурс] – Режим доступу до сайту: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04>.

18. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40-41, 42. – Ст.492.

Матвійчук А.О. Право майбутніх поколінь на сприятливе навколишнє природне середовище: реалії та перспективи

Стаття присвячена аналізу нормативного регулювання прав та інтересів майбутніх поколінь. Розглянуто історію нормативного закріплення цього поняття у міжнародних актах та вітчизняному законодавстві. Проаналізовані переваги та недоліки юридичного закріплення прав майбутніх поколінь, можливі юридичні меха-

нізми захисту інтересів майбутніх поколінь в Україні, перспективи нормативного регулювання у цій сфері. Пропонується ряд змін до чинного законодавства.

Ключові слова: права майбутніх поколінь; інтереси прийдешніх поколінь; сприятливе навколишнє природне середовище.

Матвейчук А.А. Право будущих поколений на благоприятную окружающую среду: реалии и перспективы

Статья посвящена анализу нормативного регулирования прав и интересов будущих поколений. Рассмотрено историю нормативного закрепления этого понятия в международных актах и отечественном законодательстве. Анализируются преимущества и недостатки юридического закрепления прав будущих поколений, возможные юридические механизмы защиты интересов будущих поколений в Украине, перспективы нормативного регулирования в этой сфере. Предлагается ряд изменений в действующее законодательство.

Ключевые слова: права будущих поколений; интересы будущих поколений; благоприятная окружающая среда.

Matviichuk A.O. Future generations' right to a favorable environment: reality and perspective

The article deals with the matter of regulation of the future generations' rights and interests. The history of formalizing this term in Ukrainian and international law is researched. Pros and cons of legal fixation of the future generations' rights as well as possible legal instruments of securing future generations' interest in Ukraine are analyzed. Perspectives of legal regulating in this sphere are examined. Some changes to current legislation are proposed.

Key words: future generations' rights; future generations' interests; favorable environment.

Стаття надійшла до редакції 29.01.2013.